

BOEKBESPREKINGEN

Pascal De Decker, *Het belang van de stad. Bouwblokken voor de studie van de stad*, OASeS Document 2, Antwerpen/Apeldoorn: Garant, 2003, 99p.

Gepubliceerd als OASeS-document wil dit bondige boekje (99 bladzijden) een 'tour d'horizon' maken van de studie(s) van het stedelijke vraagstuk. Het bestaat uit twee delen. Het eerste deel overloopt de sociale theorieën over de stad. Het tweede deel presenteert een analytisch model voor de studie van stedelijke fenomenen.

In het eerste deel worden voornamelijk twee auteurs behandeld: M. Castells en P. Saunders. Aan Manuel Castells wordt een belangrijke vernieuwing van de stadsociologie toegeschreven. Tegen de achtergrond van de traditionele 'sociale ecologie' van de Chicago-school (Park, Burgess, MacKenzie, e.a.) komt Castells met nieuwe radicale thema's, zoals: 'de productie van de ruimte', 'het recht op de stad', 'de stad als plaats van collectieve consumptie van goederen en diensten' en, ten slotte, 'de opkomst van (nieuwe) stedelijke sociale bewegingen'. De studie van de stad kan niet voorbijgaan aan deze vernieuwende (marxistische) visie waar de kapitalistische productiewijze zijn hegemonie niet enkel binnen de muren van de bedrijven oplegt, maar ook er buiten. De stad wordt zo een plaats bij uitstek waar deze heerschappij zich kan ontwikkelen. De stad is de strategische plek waar de consumptie van goederen en diensten zich kan voltrekken en hierdoor de goederen in geld omgezet worden zodat de meerwaarde kan worden opgestreken. Maar de stad is ook de plek waar de reproductie van de productiefactor arbeid kan plaatsgrijpen door verschillende publieke voorzieningen zoals huisvesting, openbaar vervoer, onderwijs, gezondheidsdiensten, enz. Doch deze uitbreiding en verruiming van deze kapitalistische productieverhoudingen gebeuren niet zonder reactie van de nieuwe 'geproletariseerde' bevolkingsgroepen. Niet enkel meer in hun rol van een arbeidersproletariaat, maar als geproletariseerde consumenten van huisvesting, onderwijs, vervoer, gezondheid, enz. worden deze bevolkingsgroepen bij de klassenstrijd betrokken. Vandaar de oorsprong van 'nieuwe' (stedelijke) sociale conflicten en bewegingen.

Peter Saunders wordt vervolgens ten tonele gevoerd omdat hij in zijn bekend werk 'Social theory and the urban question' (1986) een sociologische conceptualisatie van het stedelijke voorstelt aan de hand van vroegere theorieën. Zo onderscheidt hij een viertal definities van het 'urbane', (a) als ecologisch systeem, (b) als cultureel systeem (way of life), (c) als sociaal-ruimtelijk stratificatiesysteem, en (d) als ruimtelijke eenheid van collectieve consumptie. Het gebruik van dergelijk kader geeft de mogelijkheid om vele, vroegere studies en onderzoeksresultaten te ordenen en te klasseren.

Ten slotte wordt dit deel afgesloten met enkele bladzijden over de plaats, de rol en de functie van steden wanneer zij met de mondialisering en de globalisering worden geconfronteerd.

In een tweede deel reikt de auteur een reeks bouwblokken aan voor stedelijk onderzoek. Zo onderscheidt men een vijftal blokken van waaruit en waarmee stedelijke fenomenen kunnen worden verklaard (blz. 38). Het zijn (a) de processen op macroniveau en op niveau van maatschappelijke organisatie (economie, politiek, cultuur), (b) de processen op mesoniveau, niveau uitvoering, niveau urbaan management – gatekeepers – (zowel bij de private sector als bij de publieke sector), (c) de processen op microniveau – niveau van de huishoudens, (d) stedelijke fenomenen (waaronder sociale segregatie, sociale mix...), (e) de historische context/inertie die op elk van deze vier niveaus ingrijpt.

Deze opdeling in vijf blokken geeft de auteur de mogelijkheid om bepaalde auteurs en hun respectief onderzoek te ordenen zoals onder meer: H. Meert, C. Kesteloot, P. De Decker, E. Mingione, R. Pahl, A. Power, M. Davis, L. Rainwater, enz.

Na de voorstelling van deze bouwblokken gaat de auteur dieper in op bepaalde thema's zoals: de economische ontwikkelingen op macroniveau, de rol van de stedelijke managers en 'poortwachters', de sociale en etnostratificatie van stedelijke locaties, wijken en buurten, de vervreemding binnen steden en de catastrofe van een sociale woonwijk in de Verenigde Staten (Pruitt-Igoe, Saint Louis).

Gezien de zeer grondige kennis van de auteur, over alle aspecten en facetten van het huisvestingsvraagstuk, komen hier de meeste aangehaalde voorbeelden uit die sector.

Het laatste deel 'Ter afsluiting' is en blijft een zeer kort overzicht van wat eerder werd beschreven.

Dit werk heeft, ontegensprekelijk, enkele belangrijke pluspunten. Het is vlot en op een zeer begrijpelijke wijze geschreven. Het geeft een bondig overzicht van de belangrijkste ontwikkelingen die in de stadssociologische theorieën sinds de jaren zeventig hebben plaatsgegrepen, wat hier de 'nieuwe stedelijke sociologie' wordt genoemd. In het tweede deel waagt de auteur het om een model voor te stellen dat als leidraad voor onderzoekers kan dienen om de complexiteit van de stedelijke processen te ordenen, en wordt dit afgesloten met een overzicht van actuele en relevante onderzoeksthema's in de huisvestingsociologie.

In dat opzicht is het zeker als lectuur aan te bevelen voor wie op een vlugge wijze wil weten wat zich op dit ogenblik binnen de wereld van de 'stadswetenschappers' afspeelt: geografen, sociologen, agogen, economen, enz. Studenten die zo een vak volgen kunnen dit zeker als 'textbook' gebruiken.

Enkele tekortkomingen: de beknoptheid en de bondigheid van de voorstelling hebben blijkbaar hun tol geëist. In het werk is geen index van de belangrijkste concepten, noch een index van de bladzijden waar de auteurs worden behandeld, te vinden. Foto's, plannen, grafieken zijn evenzeer afwezig.

Dit zijn slechts enkele details die niet tegen het voordeel van dit werk opwegen: een zeer toegankelijke voorstelling van de huidige stedelijke problemen, vooral gezien door de ogen van de Angelsaksische literatuur.

Albert Martens (Prof. em. K.U.Leuven, Departement Sociologie)

Marc Hooghe & Dietlind Stolle, *Generating Social Capital. Civil society and institutions in comparative perspective*, New York: Palgrave Macmillan, 2003, 256p.

Het zou fout zijn te denken dat de bundel 'Generating Social Capital' van Hooghe en Stolle louter de Engelse vertaling – aangevuld met wat bijkomende artikelen – is van het themanummer aangaande sociaal kapitaal van dit tijdschrift in het jaar 1999. Ook al herkennen we meerdere auteurs en in wisselende mate sommige artikels, toch vormt de bij Palgrave Macmillan in hardback en paperback uitgegeven Engelse bundel een origineel geheel. Marc Hooghe (nu KULeuven) en Dietlind Stolle (McGill University) brachten, als verlaat product van een ECPR-workshop (European Consortium for Political Research) en een ESF-bijeenkomst (European Science Foundation), een interessante reeks artikels bij elkaar die zich buigen over de vraag wat er aan de grondslag ligt van de attitude-component (vertrouwen en reciprociteit) van het zogenaamd sociaal kapitaal. Ongetwijfeld zal hun empirisch rijke bundel een rol spelen in het verdere internationale debat over dit onderwerp. Het is dan ook een goede zaak dat Marc Hooghe niet op zijn lokale lauweren is blijven rusten en zich niet tot publicaties in het Nederlands over de kwestie heeft beperkt. Nog te weinig Vlaamse sociale wetenschappers mengen zich actief in internationale debatten in hun vakgebied en maken daar kans mee het verschil te maken – wat toch de ambitie van elke gevorderde wetenschapper zou moeten zijn. Te vaak beperkt men zich tot de rol van kritische consument hier te lande, als men al überhaupt aansluiting zoekt op de internationale literatuur. Hooghe toont hoe het wel moet en bewijst meteen ook dat dit allerminst betekent dat men daarom niet langer 'lokaal' actief zou kunnen zijn.

Zoals de samenstellers aangeven in de inleiding, kent het begrip sociaal kapitaal recentelijk een grote aantrekkingskracht in de sociale wetenschappen, maar is het ook een populair politiek concept geworden dat te pas en te onpas gehanteerd wordt. Het begon allemaal met het werk 'Making Democracy Work' van Robert Putnam uit 1993. Putnam hanteert het begrip sociaal kapitaal op een hoog aggregatieniveau (landen, regio's, gemeenschappen) en duidt ermee de mate van vertrouwen, normen en netwerken aan die gecoördineerde maatschappelijke actie mogelijk maken. Zo hebben regio's meer of minder sociaal kapitaal naargelang ze beter of slechter in staat zijn burgers vrijwillig te organiseren rond politieke, economische en sociale doelen. Sociaal kapitaal is bij Putnam in eerste instantie het optreden van de wijdverspreide verwachting dat andere burgers normen van wederkerigheid zullen huldigen. Gemeenschappen met een levendig verenigingsleven kennen volgens Putnam een hoog sociaal kapitaal. In dergelijke situaties wordt spontane samenwerking en collectieve actie in een opwaartse spiraal gestimuleerd. Hoe meer wederzijdse kennissen er zijn en

hoe groter het aantal lidmaatschappen in organisaties is, des te meer gemeenschapscohesie en collectieve actie er mogelijk is.

Waar Putnam in zijn oorspronkelijke verhaal de klemtoon op het aggregatieniveau legde, bekeken vele door hem geïnspireerde sociologen en politicologen het fenomeen eerder op individueel niveau. Daarbij wordt doorgaans de volgende redenering over sociaal kapitaal aangehangen: mensen met een groot netwerk van *weak* en *strong ties* (de structurele component) zullen meteen ook een hogere verwachting van abstracte wederkerigheid bij onbekenden en vertrouwen in onbekenden hebben (de attitudecomponent). Hun hoge sociaal kapitaal zal bovendien een resem positieve effecten ressorteren, bijvoorbeeld een socialer en democratischer waardepatroon, wat dan op macroniveau weer de sociale cohesie en het democratische gehalte van een samenleving bevordert. Er wordt daarbij een mix gemaakt van (individuele deelname aan) sociale netwerken aan de ene kant en algemeen vertrouwen en abstracte wederkerigheid aan de andere kant in één en dezelfde cluster die dan 'sociaal kapitaal' genoemd wordt.

Dietlind Stolle wees er al eerder op dat er nood is aan een microtheorie die precies de link – ook causaal – legt tussen aan de ene kant wat zij de 'structurele' componenten (de netwerken, de interactie) noemt en aan de andere kant wat zij de 'culturele', attitudinale componenten (wederkerigheid, vertrouwen) van sociaal kapitaal noemt. Die link wordt te vaak als vanzelfsprekend verondersteld en er wordt al te gemakkelijk vanuit gegaan dat netwerken, vertrouwen en wederkerigheid één pot nat zijn. De hypothese dat ingebedheid in sociale netwerken (bijvoorbeeld participatie in het verenigingsleven) bevorderlijk is voor de sociale cohesie en maatschappelijke integratie doorstaat evenwel niet elke empirische toets op microniveau. Bovendien blijft het steeds de vraag of de eventuele vaststelling dat leden van verenigingen andere attitudes vertonen dan niet-leden het gevolg is van deelname aan het verenigingsleven of eerder te wijten valt aan processen van zelfselectie om actief te worden in verenigingen.

De vraag hoe en waarom sociaal kapitaal – in de vorm van bereidheid tot wederkerigheid en gevoelens van vertrouwen in onbekenden – gegenereerd kan worden, vormt volgens inleiders Marc Hooghe en Dietlind Stolle één van de grote blinde vlekken in de literatuur terzake. Ze onderscheiden twee concurrerende benaderingen van dit vraagstuk. Aan de ene kant is er de hypothese die sociale interactie, bijvoorbeeld in het verenigingsleven, als bron voor vertrouwen in onbekenden en bereidheid tot wederkerigheid ziet. Aan de andere kant is er de hypothese die publiek beleid en politieke instituties als vormgevers voor sociaal kapitaal beschouwt.

In het eerste deel van het boek wordt bekeken of, en waarom, verschillende types van sociale interactie leiden tot attitudes die gemeenschappelijk handelen bevorderen. Daarbij passeren de volgende vragen de revue: Hebben alle verenigingen hetzelfde soort democratiserende effect? Welke aspecten van het groepsleven zijn met name gunstig voor de creatie van reciprociteitsnormen en vertrouwen? Welk causaal mechanisme speelt hier en waarom zouden verenigingen een sterker effect hebben dan andere contexten voor socialisatie? Zo bekijken ondermeer Wollebaek & Selle en Van der Meer welk effect uitgaat van het aantal lidmaatschappen, onderzoeken Wollebaek & Selle of de intensiteit van participatie iets uitmaakt, kijkt Stolle welke rol de lengte van lidmaatschap in een vereniging speelt, bestudeert Hooghe of kenmerken

van het ledenbestand invloed hebben en bespreekt Molenaers de effecten van informele interacties.

In het tweede deel van het boek wordt nagegaan welke institutionele factoren ten grondslag liggen van sociaal kapitaal. De vraag wordt gesteld welk type wijksamenstelling, welk soort lokaal politiek leven en wat voor bestuurservaringen van tel zijn voor patronen en niveaus van sociaal kapitaal. Welk niveau van overheidsbetrokkenheid is er vereist om de creatie en het behoud van sociaal kapitaal te verzekeren? Welke beleidsvormen en instituties spelen een positieve rol in het creëren van vertrouwen en samenwerkingsverbanden? Zo bekijken De Hart en Dekker wat de invloed is van lokale socio-economische omstandigheden, gaat Uslaner na wat het effect is van inkomensbeleid, gaan Rothstein en Stolle na wat het belang is van onpartijdigheid van overheidsinstellingen en bekijkt Huysseune hoe historische factoren een rol kunnen spelen bij het genereren van vertrouwen en coöperatief vermogen.

De samenstellers wijzen erop dat ze zelf geen voorkeur hebben voor deze of gene benaderingswijze, maar er eerder vanuit gaan dat zowel de interactiedimensie als de institutionele dimensie een rol spelen bij de creatie (of destructie) van sociaal kapitaal. Uit de bijdragen in het boek blijkt dat sommige types van lidmaatschap, zoals verwacht in de Putnamiaanse redenering, inderdaad samenhangen met bepaalde civiele attitudes. Met name mensen met meervoudig lidmaatschap blijken meer vertrouwensvolle en coöperatieve mensen te zijn. De samenstellers waarschuwen er echter voor om vrijwilligersorganisaties daarom meteen als de belangrijkste producenten van dergelijke attitudes te beschouwen. De empirische gegevens spreken dit immers tegen en politieke instituties, overheidsbeleid en sociale breuklijnen hebben duidelijk een belangrijk effect op de verschijningsvorm en de mate van sociaal kapitaal. Bovendien blijkt dat niet alle types verenigingen bevorderlijk zijn voor sociaal kapitaal zoals Marc Hooghe en Nadia Molenaers in hun bijdragen aantonen. Ook de rest van het empirische materiaal uit de bundel van Hooghe en Stolle noopt enthousiastelingen, die met Putnam in de hand het verenigingsleven bejubelen, tot enige voorzichtigheid in hun uitspraken.

De algemene slotsom van de bundel is dat er geen wondermiddel bestaat om sociaal kapitaal éénsklaps te verbeteren. Dat is slecht nieuws voor politici die het concept graag in de mond nemen. Maar er is volgens de samenstellers van de bundel ook goed nieuws voor die politici, want ze kunnen wel degelijk via het beleid bijdragen tot de creatie van meer sociaal kapitaal. Een simpel recept is niet voorhanden, maar de overheid kan wel de condities verbeteren om algemeen vertrouwen en coöperatief vermogen te versterken. Daarbij moeten ze zowel oog hebben voor de civiele maatschappij als voor de werking van de overheidsinstellingen. Het kan, zo leert men uit het verzamelde empirische materiaal, inderdaad een goede zaak zijn om mensen te proberen aan te zetten om zich meer te engageren in de civiele maatschappij, zoals Putnam ons voorhoudt. In andere gevallen is het eerder belangrijk om meer open en egalitaire instellingen te creëren, om daarmee het vertrouwensklimaat en coöperatief vermogen te versterken. De mate van sociaal kapitaal die in een maatschappij aanwezig is, zal volgens de samenstellers echter van het subtiele samenspel tussen beide factoren afhankelijk zijn.

Dirk Jacobs (ULB, Institut de Sociologie en KUB, Dep. Sociologie)

Christiane Timmerman, *Cultuurrelativisme: realiteit of fictie? Migratie en etnische minderheden in België*, OASeS Document 1, Antwerpen/Apeldoorn: Garant, 2003, 48p.

Ongetwijfeld ben ik bevooroordeeld aan de lectuur van deze publicatie begonnen. Christiane Timmerman is een gewaardeerd onderzoekster op het terrein van minderhedenstudies. Het leek me echter een onhaalbaar huzarenstuk om op slechts 48 pagina's een bespreking van migratie en etnische minderheden in België te leveren – zoals de ondertitel van de publicatie belooft – en bovendien de vraag uit de hoofdtitel, of cultuurrelativisme een realiteit of fictie vormt, naar behoren te kunnen beantwoorden. Na lectuur van het stuk kan ik alleen maar concluderen dat die vrees bevestigd werd. Voor de goede orde: het boekje is een aardige en interessante publicatie waarvoor de auteur dan ook lof verdient. Het stoort alleen dat er wat losse eindjes zijn.

Misschien was de hoofdtitel niet de keuze van de auteur want in de bundel wordt de vraag of cultuurrelativisme nu fictie of realiteit is in de Belgische context eigenlijk helemaal niet behandeld – op enkele vluchtige verwijzingen naar het werk van mensen als Soysal en Cliteur na. De ondertitel 'migratie en etnische minderheden in België' komt beter tot zijn recht, maar omvat dan ook weer zo'n omvattend onderwerp dat dit ternauwernood in minder dan vijftig pagina's afdoende behandeld kan worden. Er vallen daarom – niet verwonderlijk – enkele lacunes aan te stippen.

Wanneer in een eerste hoofdstukje de migratie in België besproken wordt, ontbreekt daarin enige historische en socio-economische duiding en wordt dat tekort jammer genoeg evenmin opgevangen door strategische referentie naar cruciale werken – van bijvoorbeeld Albert Martens – waarin dergelijke informatie wel te vinden is. Evenmin wordt stilgestaan bij de betekenis van begrippen als 'allochtonen', noch bij de kenmerken van het soort data waarover we in België aangaande de bevolking van vreemde origine beschikken. Jammer genoeg zijn ook de gebruikte cijfergegevens in deze inleiding gedateerd (vooral 1998, 1999 en 2000) en had het toch mogelijk moeten zijn om in een in 2003 gepubliceerde publicatie ten minste cijfers voor het jaar 2002 te vermelden. Ietwat teleurstellend is ook dat in het tweede hoofdstukje 'etnische diversiteit en de natiestaat' helemaal niet verwezen wordt naar de bijzondere institutionele situatie die we in ons meertalig federale land kennen en de belangrijke consequenties die dit heeft voor beleid op het vlak van etnische diversiteit. Referenties aan cruciale auteurs als Brubaker en Kymlicka ontbreken. In het derde stukje 'maatschappelijke onzekerheid' wordt qua data dan weer vooral aan de situatie in Vlaanderen gerefereerd en niet aan België in zijn geheel. Bij de bespreking van de situatie op de arbeidsmarkt in datzelfde deeltje wordt vreemd genoeg met geen woord gerept over de bewezen discriminatie bij aanwerving. Bij vermelding van achterstand op het vlak van gezondheid wordt niet stilgestaan bij de redenen daarvan. Dat zijn naar mijn aanvoelen gemiste kansen.

Op het einde van het werkje refereert Timmerman aan de spanning tussen het klassieke nationaal georiënteerde denken en meer postnationale tendensen. Daarbij verwijst ze met instemming naar het denkkader van Yasemin Soysal. Net nu het postnationale analysekader van Soysal in het internationale veld van etnische studies onder flinke druk is komen te staan, laat Timmerman jammer genoeg een kans liggen om haar claims hard te maken en Nuhoglu-Soysal ter hulp te schieten. Precies nu invloedrijke

---

sociologen als Statham en Koopmans met falsifiërend empirisch materiaal brandhout proberen maken van Soysals claims over het belang van transnationalisme en postnationaal burgerschap, kan er in die hoek best wat steun gebruikt worden. Daar hadden best wat meer pagina's voor uitgetrokken mogen worden.

Dirk Jacobs (ULB, Instituut de Sociologie en KUB, Dep. Sociologie)

Jan Vrancken, Katrien De Boyser & Danielle Dierckx (red.), *Armoede en sociale uitsluiting. Jaarboek 2003*, Leuven/Leusden: Acco, 2003, 517p.

De jaarboeken 'Armoede en sociale uitsluiting' hoeven nauwelijks nog voorgesteld te worden. Dit jaar zijn de behandelde thema's 'armoede in compartimenten' of uitsluiting op diverse maatschappelijke domeinen (deel I), de leefwereld van mensen die in armoede leven (deel II), het armoedebeleid (deel III) en – zoals elk jaar – de armoedecijfers (deel IV).

Deel I begint met een overzichtshoofdstuk van Katrien De Boyser over uitsluitingsproblematieken. Het tweede hoofdstuk is van dezelfde auteur en behandelt de laagste inkomens en de spanning tussen inkomens en bestedingen. In hoofdstuk drie gaan Mieke Booghman, Francis Holderbeke, Dirk Malfait en Seppe Van Gils in op de evoluties op de arbeidsmarkt en op het verhoogde armoederisico voor niet-werkenden. Isabelle Pannecoucke beschrijft vervolgens de sociale dimensie van de particuliere huursector. Onderwijs is het thema van hoofdstuk vijf, waarin Veerle Van de Velde de cascademetafoer, de ongekwalficeerde uitstroom en de beperkte arbeidsmarktperspectieven voor laaggeschoolden illustreert. Katia Levecque toetst vervolgens het vermoeden dat personen die onder de armoedegrens leven, een verhoogd risico op depressie hebben. Zij gebruikt daarvoor de data van de Belgische Gezondheidsenquête 2001. Het volgende hoofdstuk is van de hand van Henk Meert en Marie Bourgeois. Het gaat over vervoersarmoede en het behandelt zowel de aspecten van uitsluiting op het vlak van vervoer als het beleid dienaangaande. Het laatste hoofdstuk van het eerste deel, door Eric Maes en Johan Put, beschrijft de relatie tussen uitsluiting en justitiële 'opsluiting'.

Deel II gaat meer over de gevolgen van sociale uitsluiting voor het individuele bestaan, in de leefwereld van wie arm is. De bijdrage van Lieve Vanhee, Jozef Corvelen en Barbara Demeyer kijkt armoede vanuit psychologisch en pedagogisch perspectief. Vervolgens bestuderen Katia Levecque en Caroline Dewilde armoededynamieken aan de hand van de Panelstudie van Belgische Huishoudens. Kristel Driesens vertelt in hoofdstuk drie over een kwalitatief onderzoek naar (het succes van) de relatie tussen hulpverleners en hulpvragers uit (generatie)arme gezinnen. Ook het vierde en laatste hoofdstuk gaat over een kwalitatief onderzoek: Rebecca Thys onderzocht opwaartse sociale mobiliteit uit generatie-armoede.

Deel III start met een overzichtshoofdstuk van Danielle Dierckx en Jan Vrancken over het armoedebeleid anno 2003. Jos Berghman en Eric Marlier geven vervolgens

een grondige analyse van het huidige Europees armoedebeleid. In hoofdstuk drie analyseren Guy Redig en Danielle Dierckx het instrumentarium waar de overheden mee werken en de beleidsordening in een sectorale, categoriale en territoriale aanpak. Henk Van Hootegem geeft vervolgens een overzicht van het participatiebeleid ten aanzien van armoede. Ten slotte bekijkt Bernard Hubeau de sociale grondrechten tien jaar na de grondwettelijke erkenning ervan.

De bijdragen zijn gemiddeld erg sterk dit jaar. Bovendien worden een aantal aspecten (zoals het Europees beleid of de vervoersarmoede) bestreken die tevoren nog nooit aan bod kwamen. De diversiteit van de onderwerpen en het feit dat elke lezer – ook diegene die beroepshalve met (aspecten van) armoede bezig is – elk jaar wel iets heel nieuws bijleert, is één van de sterktes van de jaarboeken. Tegelijk is dit echter ook een zwakte. Aangezien elk jaar nieuwe thema's aan bod komen, wordt er weinig verteld over evoluties. We zien meer momentopnames dan longitudinale perspectieven. Net daaraan ervaren we nog steeds een gemis in het onderzoek naar armoede in Vlaanderen. We weten bijvoorbeeld – ook uit het jaarboek – elk jaar wel hoeveel leefloners er zijn, maar we hebben geen informatie over de in- en uitstroom van het aantal leefloners in OCMW's. Hoe lang heeft iemand gemiddeld nood aan een leefloon? Als we zien dat het aantal jonge leefloners stijgt, betekent dat dan dat die jonge mensen voor lange tijd en misschien voor hun hele leven op het OCMW zullen moeten rekenen? Of gaat het om een korte (crisis)periode en stromen de jongeren snel weer uit? En als ze uitstromen, waar gaan ze dan naar toe: naar de reguliere arbeidsmarkt of naar een andere vorm van sociale uitkeringen? Dit zijn veel vragen, en er zijn er nog veel meer te bedenken, die tot nu toe weinig of geen antwoord kregen.

Dit brengt ons meteen naar het vierde en laatste deel, het deel over de cijfers. Hierin krijgen we eerst een hoofdstuk over de betrouwbaarheid van de Belgische armoedecijfers (Caroline Dewilde, Katia Levecque en Jan Vrancken) en vervolgens – zoals elk jaar – de cijfers over armoede en sociale uitsluiting voor 2003. Deze cijfers bieden elk jaar weer een erg bruikbaar en interessant overzicht van het beschikbare materiaal in Vlaanderen. Ironisch genoeg staat na het hoofdstuk over de betrouwbaarheid van de armoedecijfers, net dit jaar een fout in de eigen analyse van de cijfers. Er wordt gesteld dat na een aantal jaren van dalende cijfers, per 1 januari 2003 een stijging met 15% van het aantal leefloners wordt opgetekend. Voor die stijging worden verschillende verklaringen gegeven. Men vergeet echter dat in 2002 de bestaansminimumwet werd vervangen door de nieuwe wet betreffende het recht op maatschappelijke integratie. Hierdoor veranderden ook de categorieën van bestaansminimumtrekkers/leefloners. Waar vroeger twee gehuwden die allebei recht hadden op het bestaansminimum als een eenheid werden beschouwd en gezamenlijk één bedrag ontvingen, worden gehuwden en samenwonenden nu gelijk behandeld. Dit impliceert dat twee gehuwden die vroeger samen één bestaansminimum ontvingen, nu beschouwd worden als twee samenwonenden die elk het leefloon voor een samenwonende ontvangen. Meteen stijgt het aantal leefloontrekkenden, maar dit is slechts een schijn-stijging. Waarschijnlijk is er inderdaad sprake van een stijging van het aantal leefloners (naar schatting zo'n 7%), maar die stijging is een stuk kleiner dan de auteurs aangeven. Een schoonheidsfoutje? Vast wel, maar wel eentje dat best wordt rechtgezet omdat heel wat conclusies uit die foute cijfers zouden kunnen worden getrokken.

Al bij al blijft het jaarboek 'Armoede en sociale uitsluiting' een werk dat elk jaar weer nuttig en interessante informatie oplevert voor een breed veld van geïnteresseerden.

Anja Declercq (K.U.Leuven, LUCAS)

Fred Wester & Vincent Peters, *Kwalitatieve Analyse. Uitgangspunten en procedures*, Bussum: Uitgeverij Coutinho, 2004, 220p.

In 1987 verscheen voor het eerst het boek *Strategieën voor kwalitatief onderzoek*. Fred Wester (Radboud Universiteit Nijmegen), die promoveerde op een proefschrift over de gefundeerde-theoriebenadering, legde er de logica van kwalitatief onderzoek in uit. Hij heeft nu de handen in elkaar geslagen met Vincent Peters (Radboud Universiteit Nijmegen), ontwikkelaar van Kwalitan, een programma voor het analyseren van kwalitatieve data. Het resultaat is het boek *Kwalitatieve analyse*, waarin de systematiek van de kwalitatieve analyse centraal staat.

Is er nood aan zo'n boek over hoe je een kwalitatieve analyse uitvoert? Er is immers al (onder andere) het genoemde boek van Wester, dat bovendien op een aantal punten uitgebreider is dan dit boek. Het bevat bijvoorbeeld voorbeelden van symbolisch interactionistisch onderzoek, zoals *Awareness of Dying* van Glaser & Strauss en *Becoming a Marijuana User* van Becker. Waar het nieuwe boek zich vrijwel uitsluitend binnen de contouren van de gefundeerde-theoriebenadering beweegt, is in het oude ook andere literatuur en kritieken op de gefundeerde-theoriebenadering opgenomen.

Het boek *Kwalitatieve analyse* is echter een stuk toegankelijker geschreven en ook de lay-out oogt heel wat aangenamer. De auteurs zelf zien studenten en onderzoekers als hun doelgroep. Dit klopt, als je het tenminste hebt over studenten en onderzoekers die een totale leek zijn wat betreft kwalitatieve analyse. Voor hen is dit boek een uitstekende introductie. Vaak hoor ik van studenten uitspraken over hun eindverhandeling als "ik heb toch enkele mensen gesproken, is dat dan niet voldoende?" en "die doet kwalitatief onderzoek, dus die kan niets mis doen" (de voorbeelden zijn niet verzonnen!). Het boek van Wester en Peters gaat zoals gezegd in op de systematiek van kwalitatieve analyse en laat zien dat het een langdurig, intensief en complex proces is. Alleen al om dat duidelijk te maken, zou dit boek verplichte lectuur voor elke sociologie-student moeten zijn. Wie al vertrouwd is met kwalitatieve analyse, zal in het boek echter niets nieuws ontdekken. Ten opzichte van het oudere boek is overigens vooral de illustratie van de mogelijkheden van computerondersteuning bij de kwalitatieve analyse (met het programma Kwalitan) nieuw. Een gratis demonstratieversie van Kwalitan is te vinden op de website (www.kwalitan.net). Die versie verschild enkel van de volledige versie in de hoeveelheid materiaal die kan worden opgenomen.

Na een zeer korte uiteenzetting over onderzoeksstromingen in het kwalitatief onderzoek (zoals symbolisch interactionisme, fenomenologie, ethnomethodologie), worden

in het eerste hoofdstuk de belangrijkste kenmerken van kwalitatief onderzoek toegelicht. Dat zijn er volgens de auteurs vier. 1) De werkelijkheid is door actoren al voorgeïnterpreteerd. 2) Een onderzoeker moet de werkelijkheid trachten te zien zoals de actoren die zien (role taking, verstehen). 3) De onderzoeker moet daarom de empirische wereld direct observeren, dat wil zeggen direct contact zoeken met de bestudeerde werkelijkheid via bv. participerende observatie of casestudie-onderzoek. 4) De betekenisvolle werkelijkheid moet in begrippen worden geobjectiveerd (dit is de kern van de kwalitatieve analyse). Objectief betekent hier dan: een zo groot mogelijke overeenkomst tussen de begrippen en de interpretaties van de onderzochten. Methodologisch brengt dit met zich mee dat de onderzoeker met een zo open mogelijke blik naar de werkelijkheid moet kijken, op zoek moet gaan naar bevestigende én contrasterende gevallen (theoretical sampling), ontwikkelde begrippen tijdens het onderzoek moet aanpassen aan nieuwe inzichten (sensitizing concepts) en constant voorbeelden moet vergelijken tot geen nieuwe inzichten meer worden verkregen. Dan pas kan de probleemstelling definitief worden vastgelegd.

Hoofdstuk 2 bespreekt de onderzoeksopzet van de drie hoofdvormen van kwalitatief onderzoek: de etnografische studie, de casestudy en het kwalitatief survey of de gefundeerde-theoriebenadering. Dit laatste staat in de rest van het boek centraal. Het gaat om theorievorming door vergelijking van een relatief groot aantal gevallen in een niet concreet afgebakende populatie. Onderzoekseenheden worden op theoretische gronden geselecteerd om vergelijking mogelijk te maken. De drie te onderscheiden onderzoekshandelingen (gegevensverzameling, analyse en reflectie) vormen er een in elke onderzoeksfase telkens weer doorlopen cyclus.

In het derde hoofdstuk, over aspecten van het waarnemen, wordt ingegaan op participerende observatie, interviews en documentenanalyse. De auteurs pleiten voor triangulatie, het toepassen van verschillende waarnemingsmethodes en het betrekken van het materiaal op elkaar, zodat de beperkingen van de ene methode kunnen worden opgevangen door een andere methode. Specifieke aandacht gaat naar de rol van de onderzoeker (verborgen / open), topiclijsten en de houding van de interviewer, en het belang van zowel voldoende representatieve als achtergronddocumenten. Bij elk van de drie delen wordt ook een literatuuroverzicht gegeven.

Vanaf hoofdstuk 4 komt de eigenlijke kwalitatieve analyse aan bod. Anders dan in een 'pure' gefundeerde-theoriebenadering wijzen de auteurs op het belang van het theoretisch kader, al van bij het begin van het onderzoek – al was het maar omdat onderzoek vaak uitgaat van opdrachtgevers en financiers. Het onderzoeksmateriaal moet kunnen worden uiteengelegd in onderdelen die kunnen worden benoemd, geordend, ingedeeld en onderscheiden. Dat gebeurt vanuit de vragen die vanuit het theoretisch kader aan het materiaal worden gesteld. De gerichte ordening en bewerking van het materiaal moet voorlopige antwoorden opleveren op die vragen. Vanuit die inzichten kunnen dan weer nieuwe, meer specifieke vragen worden gesteld. De analyse is in kwalitatief onderzoek dus geen losstaande fase, maar een steeds terugkerende cyclus van reflectie, waarneming en analyse. Dit proces moet worden vastgelegd in memo's, opdat de onderzoeker op elk moment zou kunnen reconstrueren hoe hij of zij tot bepaalde conclusies gekomen is.

In het globale verloop van de analyse kan men een aantal handelingen onderscheiden: het formuleren van een (initiële) probleemstelling, het verzamelen van gegevens,

transcriptie van het ruwe gegevensmateriaal (d.w.z. het geschikt maken van het materiaal voor analyse), een eerste ordening van het materiaal, de 'analyse-in-engere-zin' of het lezen en interpreteren (coderen) van een deel van het materiaal, het uitvoeren van nadere analyses, en uiteindelijk de rapportage. Bij de analystechnieken en hulpmiddelen wordt telkens een woordje uitleg gegeven (bijvoorbeeld bij memo's: dat je ze kort moet houden, dateren, een duidelijke kop moet geven, ...).

Hoofdstukken 5, 6 en 7 gaan in op de ondersteuning die de computer en meer bepaald het programma Kwalitan kan bieden bij de kwalitatieve analyse. Over het belang van de computer nemen de auteurs een duidelijke stelling in: "In feite zouden wij de stelling hier aandurven dat een goede kwalitatieve analyse niet meer uitgevoerd kan worden zonder de ondersteuning van een computerprogramma" (p. 107). Bij de mogelijkheden om relaties tussen begrippen met Kwalitan visueel voor te stellen, doen de auteurs echter een belangrijke vaststelling: "Uiteraard voldoen papier en potlood ook goed!" (p. 175). Het belang van de computer mag volgens mij inderdaad niet overschat worden: een computer kan nooit de creativiteit van de onderzoeker vervangen en die is bij kwalitatief onderzoek net essentieel.

In feite vormen deze drie hoofdstukken een herhaling (soms zelfs letterlijk) van het voorgaande, maar dan met telkens de illustratie erbij van hoe je een bepaalde stap (transcriptie, codering, zoeken in het materiaal, opstellen van een datamatrix, ...) met Kwalitan kan uitvoeren. Bij elke fase in de analyse wordt ook stilgestaan bij een aantal aandachtspunten. Zo wijzen de auteurs er bijvoorbeeld op dat transcriptie niet als tijdverlies gezien moet worden, dat interviews vaak onvolledig zijn en dat dus bijkomende gesprekken nodig kunnen zijn, dat bij het structureren van codes het oorspronkelijke materiaal niet uit het oog mag worden verloren omdat de theorie anders wellicht niet meer 'grounded' is, en dat analyseren in feite meestal schrijven is.

In een achtste hoofdstuk laten de auteurs nog kort een aantal andere analysestrategieën dan de gefundeerde-theoriebenadering de revue passeren (samenvattend analyseren, etnografische analyse, en narratieve analyse van mediaverhalen). Tenslotte stellen ze zich in hoofdstuk 9 een aantal kwaliteitsvragen. Als controleprocedures in kwalitatief onderzoek bespreken ze triangulatie en replicatie, member checks (controles door de betrokkenen), peer debriefing (controles door collega-onderzoekers), literatuuronderzoek, computerondersteuning (vanwege de systematiek die dit brengt), systematische reflectie (vastgelegd in memo's), en theoretical sampling (extreme gevallen vergelijken en afwijkende gevallen zoeken). De mogelijke controles worden tenslotte in een checklist van mogelijkheden opgesomd.

Kurt De Wit (K.U.Leuven, Departement Sociologie)

